

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

23(32)

2023

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vida Savoniakaitė (vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman
Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła
Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann
Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ulrich Kockel
Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper
Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren
Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa
NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKTORIŲ KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:
El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,
Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	9

Teminis skyrius: Vilniui – 700 metų / Special Section: Vilnius – 700 Years

Carlo Cubero

Cinematic Affects in War: The Visual Anthropology of Mantas Kvedaravičius	13
Kinematografiniai afektai kare: Manto Kvedaravičiaus vizualinė antropologija. Santrauka	24

Anna Gomóla

How to Explore Vilnius? To Know and to See: Proposals by Kirkor (1856) and Bułhak (1936)	26
Kaip pažinti Vilnių? Žinoti ir pamatyti: Kirkoro (1856) ir Bułhako (1936) vadovai. Santrauka	45

Neringa Klumbytė

Rožytė – Vilniaus legenda: laisvė, mados estetika ir mistika Vidutės Gumbytės Vilniaus istorijoje	47
Rožytė as a Vilnius Legend: Freedom, Fashion Aesthetics, and Secrecy in Vidutė Gumbytė's Vilnius Story. Summary	78

Žilvytis Šaknys

Vilniaus krašto lietuvių jaunimo laisvalaikio atvejis (1920–1939): spaudos publikacijų ir etnografinių lauko tyrimų dermė	80
Lithuanian Youth Leisure Time Case Studies from the Vilnius Region (1920–1939): The Harmony of Press Publications and Ethnographic Field Research. Summary	105

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Vilniečių Kūčių valgiai: ar išliko tradicija XXI a. mieste?	108
Vilnius-dwellers' <i>Kūčių</i> Dishes: Does this Tradition Still Exist in the 21st-Century City? Summary	134

Straipsniai / Articles

Rolandas Kregždys

<i>Sovijaus mito</i> faktografijos genezė – etnologinis diskursas	138
Factographic Motifs of the Myth of Sovius: An Ethnological Approach. Summary	168

<i>Daiva Vaitkevičienė</i>	
Rožės liga ir jos užkalbėjimas Musteikoje: žvilgsnis iš etnomedicinės, mitologinės ir socialinės perspektyvos	171
The Disease of Erysipelas and its Treatment by Charming in the Village of Musteika: A Glance from Ethnomedical, Mythological and Social Perspectives. Summary	191

<i>Akvilė Sadauskienė</i>	
Apmąstant pasaką: nuo asmenybės iki šiuolaikinės visuomenės etnografiniame tyrime	194
Rethinking Folktales: From the Personality to Modern Society in Ethnographic Research. Summary	215

<i>Ernesta Dambrauskaitė</i>	
„Diena be nuotykių“: kasdienybės laiko tvarkymas vidutiniame Lietuvos miestelyje	218
‘An Uneventful Day’: Everyday Time Planning in a Medium-Sized Lithuanian Town. Summary	240

Knygų recenzijos / Book Reviews

Neringa Klumbytė. Authoritarian Laughter: Political Humor and Soviet Dystopia in Lithuania (<i>Gediminas Lankauskas</i>)	243
Ieva Jusionytė. Slenkstis: pavojai ir pagalba JAV–Meksikos pasienyje (<i>Darius Daukšas</i>)	247
Rima Praspaliauskiene. Enveloped Lives: Caring and Relating in Lithuanian Health Care (<i>Jolanta Kuznecovienė, Eimantas Peičius</i>)	249
Lietuvių-karaimų kalbų žodynas. A. Špakovska (sud.) (<i>Šarūnas Rinkevičius</i>)	253
Galina Miškinienė. The Kitab of Ivan Lutskevich: A Monument of Lithuanian Tatar Culture (<i>Egdūnas Račius</i>)	256
Klaipėdos krašto konditerijos atradimai. Kepiniai (<i>Jurgita Senulienė</i>)	259

In Memoriam

Jonathan Hill (1954–2023) (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	263
Elijus Juvencijus Morkūnas (1945–2023) (<i>Inga Levickaitė-Vaškevičienė</i>)	265

Apmąstant pasaką: nuo asmenybės iki šiuolaikinės visuomenės etnografiniame tyrime

Akvilė Sadauskienė

Lietuvos istorijos institutas

Lietuvoje liaudies pasakų tyrimai iš antropologinės perspektyvos yra nauja tema. Šiuo straipsniu siekiama praplėsti tradicinių pasakų tyrimus. Išryškunami etnografinio liaudies pasakų, kaip kultūros paveldo, tyrimo metodologiniai klausimai, ieškoma atsakymų, kaip etnografinis pasakų tyrimas galėtų atskleisti žmogaus fenomeną, kokie kontekstai supa liaudies pasaką. Nagrinėjami pirminiai etnografinio lauko tyrimo rezultatai: požiūris į pasakas ir pasakojimo tradicijos suvokimas, konteksto vaidmuo apibrėžiant pasakos reikšmę ir individualus santykis su pasaka, atspindintis tarpusavio santykių, bendruomeniškumo ir tapatybės klausimus.

Raktiniai žodžiai: *pasaka, etnografinis pasakų tyrimas, pasakų tradicija, pasakų etnografija (antropologija), socialiniai ir kultūriniai pasakos kontekstai.*

In Lithuania, research on folktales from an anthropological perspective is a new topic. This article aims to broaden the research on traditional folktales. It highlights the methodological issues of ethnographic research of folktales as cultural heritage, and seeks to answer how ethnographic research of folktales could reveal the human phenomenon and the contexts that surround folktales. It examines the primary outcomes of ethnographic fieldwork: attitudes towards tales and perceptions of the tradition of storytelling, the role of context in defining the meaning of a tale, and the individual's relationship to the tale, reflecting issues of interrelationship, community and identity.

Key words: *folktale, ethnographic study of folktales, folktale tradition, ethnography (anthropology) of fairy tales, social and cultural context of fairy tales.*

Įvadas

Praėjusiam šimtmečiui persiritus į antrąją pusę, tuometinis Amerikos folkloro draugijos (*American Folklore Society*) prezidentas, folklorininkas ir antropologas Williamas R. Bascomas savo metinėje kalboje folklorą susiejo su antropologija arba etnografija: „Iš keturių antropologijos šakų kultūrinė antropologija, kuri

dar vadinama socialine antropologija, etnologija arba etnografija, yra glaudžiau-
siai susijusi su folkloru. <...> Folkloras priklauso ketvirtajai kultūrinės antropolo-
gijos sričiai, kuri užsiima gyvų žmonių papročių, tradicijų ir institucijų tyrimais“
(Bascom 1953: 283). Po vienerių metų Bascomas priminė dar 1926 m. etnologo
ir kultūros antropologo Bronisława Malinowskio knygoje *Mitas pirmykštėje psi-
chologijoje (Myth in Primitve Psychology)* pabrėžiamą mintį, kaip svarbu suprasti
folkloro socialinį kontekstą ir jo vietą realiame gyvenime, cituodamas mokslininką:

<...> Antropologas nėra saistomas skurdžių kultūros liekanų, suskilusių
lentelių, aprintų tekstų ar fragmentiškų užrašų. Jam nereikia užpildyti didžiū-
lių spragų didelės apimties, bet spėjamojo pobūdžio pastabomis. Antropologas
po ranka turi mitų kūrėją. Jis ne tik gali užrašyti visą egzistuojantį tekstą su
visais jo variantais ir jį peržiūrėti, bet ir turi daugybę autentiškų komentatorių,
kuriais gali remtis. Be to, jis turi paties gyvenimo, iš kurio gimė mitas, pilnatvę.
Ir, kaip pamatysime, šiame gyvajame kontekste apie mitą galima sužinoti tiek
pat, kiek ir iš paties pasakojimo (Malinowski 1926: 17–18, cit. iš Bascom 1954:
334–335).

Studijuoti folkloro gyvajį kontekstą ir iškelti galbūt senai atrodančias tezes
šiandien nėra tiek netikslinga, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Regime,
kad atmetus pusę amžiaus trukusią sovietinę okupaciją, nuo praėjusio amžiaus
šeštajame dešimtmetyje Vakaruose vykusio folkloro ir, konkrečiai, pasakų antro-
pologinio tyrimų diskurso nesame taip jau labai nutolę. Viena priežasčių, ko-
dėl antropologiniai pasakų tyrimai mūsų šalyje nebuvo vykdomi, galėtų būti
Lietuvos etnografijos (etnologijos / antropologijos) mokslo srities plėtojimą vei-
kęs laikotarpio ypatumas. Anot estų etnologo ir kultūros istoriko Antso Viireso,
liaudies kultūros tyrimai sovietmečiu turėjo atskleisti „teigiamą rusų tautos
vaidmenį kitų Sovietų Sąjungos tautybių kultūros raidoje“ (Viires 1991: 128, cit.
iš Savoniakaitė 2019: 72), o nesant prieigos prie Vakarų mokslinės literatūros,
buvo patiriamas spaudimas tyrinėti naujai sukurtus kolūkius ir sovietinę visuo-
menę, įgyvendinti politinį propagandinio pobūdžio tikslą: „parodyti tautų lai-
mę ir draugystę tarp visų Sovietų Sąjungos tautybių“ (Viires 1991: 128, cit. iš
Savoniakaitė 2019: 72). Taip pat „sąmoningai pradėtas naikinti ir griūvantis tra-
dicinis lietuvių kaimas privalėjo būti vaizduojamas kaip atgyvena, kaip jo prieš-
prieša etnografų darbuose privalėjo atsirasti sovietinio kaimo buities vaizdų.
Todėl medžiagos rinkimas pateko į ideologinę kontrolę, pradėtos vykdyti ekspe-
dicionios pirmiausia buvo orientuotos į kolūkių tyrimus“ (Mardosa 2016: 92). Kita
vertus, veikiant dar XIX a. pasklidusioms romantizmo idėjoms, folkloro išsaugo-
jimas, stengiantis jį „užfiksuoti, t. y. sustingdyti pastoviu, nekintamu pavidalu ir
padėti saugoti į archyvą“ (Būgienė 2008: 38), ilgai buvo vyraujantis folkloristikos
tikslas, o tekstinė analizė – dominuojantis pasakų studijų metodas, ir tai plačiau

aptariame toliau. Nors pasakų rinktinių, sudaromų atsakingai ir be jokios atsakomybės (nenurodant šaltinių, perspausdinant jau publikuotus tekstus juos perdirbant, trumpinant, autorinius kūrinius pateikiant kaip pasaulio pasakas ir pan.), Lietuvoje pasirodo nuolat ir daug, anot profesionalų, sulaukiama nepakankamai pasakas tiriančių mokslinių monografijų (Šlekonytė 2015: 138). 2011 m. išleista Bronislavos Kerbelytės *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Daugiau nei prieš dvidešimt metų, 2001 m., publikuota psichologinę pasakų perspektyvą atskleidžianti psychologės Gražinos Gudaitės knyga *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose* (Gudaitė 2001), 2015 m. – Jurgitos Macijauskaitės-Bondos *Vaikas lietuvių pasakose ir sakmėse* (Macijauskaitė-Bonda 2015). Ryškiausią ir naujausią mokslinį leidinį – tautosakos šaltinį – *Lietuvių pasakojamoji tautosaka: Stebuklinės pasakos*, t. 1 – 2016 m. sudarė ir parengė Jūratė Šlekonytė (Šlekonytė 2016). Kita vertus, besikeičiantis gyvenimo būdas, technologijos amžius ir globalizacijos procesai lėmė, kad perfrazuojant Malinowski, nei „mitų [mūsų atveju – pasakų] kūrėjų“, nei jų „autentiškų komentatorių“ jau beveik nesutinkama. Retas žmogus Lietuvoje be išankstinio pasirengimo gali pasekti tradicinę liaudies pasaką, atmintyje gyvi tėra pasakų pavadinimai arba siužetų nuotrupos.

Kaip jau minėta anksčiau, Lietuvos mokslo studijose lyginamoji analizė ir filologinis požiūris į pasaką yra vyraujančios tendencijos. Nagrinėjami tekstai arba gilinamasi į mokslui svarbių naratyvų pateikėjų gyvenimo ir pasakų pateikimo aplinkybes. Tik XX a. antroje pusėje „pradėta užrašinėti pasakotojų biografijas, buvo stengiamasi išklausti ir pažymėti aplinkybes, kuriomis žmogus išmokęs tautosakos kūrinių, kada ir kam juos pasakojęs“ (Šlekonytė 2022: 135), tarsi apeinant platesnę visuomenės dalį. Todėl siekis pažvelgti į pasakas iš antropologinės perspektyvos¹ ir mūsų tyrimo problema – tradicinės pasakos sampratos tyrinėjimai šiuolaikinėje visuomenėje Lietuvoje – yra gana nauja tema.

Šiame straipsnyje siekiame tirti pasakas kaip kultūros reiškinių ir atskleisti, kaip tradicinė pasaka suvokiama sociokultūrinės antropologijos požiūriu šiuolaikinėje Lietuvoje. Savo tyrime pasakų tekstų nestudijuojame. Tačiau pasakų siužetus primenantys motyvai neretai nuskamba ir pateikėjų pasakojimuose. Todėl bandome praplėsti tradicinių pasakų tyrimų lauką Lietuvoje ir tiriame tai, kaip žmonės suvokia pasakas ir kokiais gyvenimiškais motyvais atsiskleidžia to suvokimo kontekstai – asmeniniai, socialiniai, kultūriniai, psichologiniai, edukaciniai, ekonominiai, istoriniai-politiniai ir kt., kurie formuoja žmogaus pasakos sampratą ir veikia asmens ir pasakos santykį.

¹ Penkioliktoje tarptautinėje Baltijos studijų konferencijoje Europoje (CBSE) „Posūkio taškai: vertybės ir konfliktuojančios ateitys Baltijos šalyse“ (*Turning points: values and conflicting futures in the Baltics*) šio darbo autorė skaitė pranešimą *Rethinking folktale: from the personality to the modern society in ethnographic research*. Šis straipsnis, atspindintis pranešimo gaires, yra didesnio doktorantūros tyrimo – tradicinių pasakų sampratos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje – dalis.

Tradicinę pasaką šiame tyrime suprantame kaip liaudyje gerai žinomais motyvais paremtą pasakojimą ar užrašytą tekstą, įgijusį visų atpažįstamas prasmes ir reikšmes, perteikiančias visuotinai suvokiamas bendražmogiškas vertybes, mokėjimus, žinojimus. Plačiausia prasme mokslinės liaudies pasakos sąvokos apibrėžimo, struktūros ar ypatumų čia neaptariame dėl ribotos darbo apimties ir ištisis dešimtmečius vykstančio folkloro ir pasakos terminų problematikos diskurso tiek užsienyje, tiek Lietuvoje. Tačiau pažymėtina, kad mokslininkai veikiau pasaką apibūdina, nurodo funkcijas, svarbą (Kerbelytė 2011; Šlekonytė 2015), nei ją apibrėžia, skirsto pasakojimus į žanrus pagal santykį su realybe (Röhrich 1991) ar pasakojamų įvykių laiką. Štai kultūrinės antropologijos kūrėjas Franzas Boasas linkęs nebrėžti griežtos takoskyros tarp pasakų, mitų ir kitų pasakojimų. Jis remiasi Amerikos indėnų jų pačių nustatytais mito apibrėžimais ir teigia, kad „beveik visada yra aiškus skirtumas tarp dviejų rūšių pasakų (*tales*)“ (Boas 1914, 1948: 454, cit. iš Bascom 1965: 8): pasakojimai iš laikų, kai žmonija dar neturėjo dabartinių amatų (*arts*) ir papročių, laikytini mitais, o šiuolaikinio, moderniojo periodo – istorijomis (Boas 1914, 1948: 454, cit. iš Bascom 1965: 8). Tuo tarpu dabartinės lietuvių kalbos žodynas pateikia net tris pasakos reikšmes. Pirmoji, pasaką apibūdinanti kaip pasakojamąjį fantastinį kūrinį ir esanti arčiausiai folklorinės sampratos srities, mūsų nuomone, taip pat neatspindi pasakos, kaip kultūros reiškinių, nei formos, nei turinio apibrėžimo. Todėl pradiniam tyrimo etape tinkamesnė yra trečioji dabartinės lietuvių kalbos žodyne nurodoma pasakos kaip pasakojimo, istorijos samprata. Pasakų tradicijos terminas perimamas iš Kerbelytės tyrinėjimų ir šiame darbe apima tiek pasakų sekimo, tiek pasakų skaitymo praktikas.

Platesniame doktorantūros tyrime keliame šiuos klausimus: kokia yra tradicinės pasakos samprata, reikšmė ir vieta šiuolaikinėje visuomenėje, kiek pasaka ir jos perdavimo tradicija yra gyva skirtingų kartų (čia pristatoma vyriausia, 78–97 metų amžiaus informantų grupė) lietuvių atmintyje, kokie stereotipai siejami su pasaka. Pripažinus problemą, kad tradicinis folkloras paskutiniaisiais dešimtmečiais, taigi ir sakytinei tautosakai priklausantis pasakų žanras, nyksta, kinta ir įgyja naujas formas, atrodo natūralu, kad atliekant etnografinį lauko tyrimą XXI a. trečiajame dešimtmetyje ir aiškinantis pasakos sampratą bei reikšmę šiandieninėje visuomenėje, nesitikima užfiksuoti gyvų žmonių, arba, anot Malinowskio „mitų kūrėjų, esančių po ranka“, atmintyje išlikusių dar nežinomų arba rišlių liaudies pasakų tekstų. Tačiau tikėtina, kad tyrimas leis apčiuopti pasakos ir šiuolaikinės visuomenės santykį, nusakyti pasakos vietą šiandieninio žmogaus gyvenime.

Etnografiniame lauko tyrime taikomi šie metodai: pusiau struktūruoti interviu, pokalbiai, gerai informuotų pateikėjų apklausa, stebėjimai dalyvaujant,

tikslinės grupės (moksleivių) metodas. Šiame straipsnyje pristatomi pirmosios grupės apklaustųjų, kurią sudaro vyriausi, 78–97 metų amžiaus informantai, duomenys. Nuo 2022 m. lapkričio iki 2023 m. gegužės pabaigos tiesioginio kontaktavimo būdu apklausti 23 gimusieji 1925–1945 m., šešiolika (70 proc.) moterų ir septyni (30 proc.) vyrai. Pirmajame empirinės medžiagos rinkimo etape pateikėjai pasiekiami per jų artimuosius, pažįstamus, neretai keletą kartų keičiant susitikimo pokalbiams laiką. Paminėtina ypatinga respondentų laikysena, atsakomybė būti naudingiems, nuoširdi ir atvira bendravimo atmosfera. Neapsieinama be sunkumų – trys vyriausiosios kartos pateikėjos, jau sutarus interviu, atėjus laikui susitikti atsisakė kalbėtis. Dvi moterys persigalvojo, motyvuodamos suprastėjusia sveikata (rankos lūžis) ir, moters nuomone, pablogėjusia jos estetinė išvaizda (reikėjo protezuoti dantis). Viena numatyta informantė, anot dialogą vedusios dukters, pakeitė nuomonę dėl to, kad niekas jai pasakų vaikystėje nesekė ir ji manė neturėsianti ką pasakyti. Nepaisant kylančių iššūkių, pusiau struktūruoti interviu su vyriausiais palieka teigiamas emocijas. Stebima tradicinė šeimininko-svečio vaidmenų dalyba, kai šeimininkas-informantas priima atėjusį, kviečia jaustis gerai, laikosi kukliai, teisinasi dėl neva menkų galimybių priimti, nors dažniausiai interviu ir pokalbiai vyksta prie vaišių stalo, patiekiant kavą ar arbatą ir dažniausiai saldžių užkandžių, kartais ruošų pačių pateikėjų (pvz., 89 metų vyras Vilkaviškyje vaišino paties gamintomis varškės spurgomis). Demonstruojamas domėjimasis svečio-tyrėjo gera savijauta, asmeniu. Tyrėjos dienoraštin po susitikimų su šiais informantais neretai nugula mintis-apgailstavimas dėl vienu metu atliekamo tik vieno tyrimo, nes paties garbiausio amžiaus šiuolaikinės Lietuvos visuomenės nariai tikrai turi, gali ir nori papasakoti daug, gerokai daugiau, nei prašo vienas tyrimas.

Galbūt tai galėtų tapti paskata sakytinės istorijos fiksavimo procesų mūsų šalyje pagreitinimui ir tarpdalykinėms laikotarpio studijoms? Lauko tyrimo duomenys nagrinėjami turinio analizės, lyginamuoju ir aiškinamuoju (interpretaciniu), taip pat kiekybinės analizės metodais.

Etnografinio pasakos tyrimo teorinės kryptys

Etnografinio pasakos, kaip kultūros reiškinių, tyrimo problema išryškina dvi pagrindines kryptis. Pirma, tradicinės pasakos Lietuvoje paprastai laikomos folklorininkų tyrimų objektu. Pasakų tyrimų šimtmetį išsamiai ir detalai analizuojanti Šlekonytė prieina prie išvados, kad pasakų tyrimai Lietuvoje „orientuoti į archajinius kultūros sluoksnius, todėl pasigendama aktualesnės analizės – pasakų vietos ir reikšmės šiuolaikinėje visuomenėje aptarimo“ (Šlekonytė 2015: 138). Paminėtina ir tai, jog kontekstualizmo tyrimai folkloristikoje daugiausia remiasi į žinomų tautosakos pateikėjų sekamų pasakų atlikimo kontekstą ir atsiminimus

(Šlekonytė 2005: 87), o žmogaus ir pasakos santykis nagrinėjamas tik pavienių pasakotojų pristatymuose: „Ilgą laiką lietuvių folkloristikoje vyravo tekstinė pasakų analizė, mažai dėmesio skiriant pasakotojams kaip individams su konkrečiomis gyvenimo aplinkybėmis“ (Šlekonytė 2020: 116). Todėl etnologiniam tyrimui reikšmingos mokslinės išvalgos, atskleidžiančios poreikį tirti šiuolaikinės visuomenės ir pasakos santykį. Svarbios pastabos, kuriose pabrėžiama atsakymo į klausimą, „kas šiuo metu mums yra folkloras“, suradimo svarba (Stundžienė 1999: 122); raginama folklorą tirti sociokultūriniu (tai yra antropologiniu. – A. S.) požiūriu (Stundžienė 2005: 13), akcentuojamas „folkloro socialinis vaidmuo, leidžiantis įvairiais požiūriais tirti folkloro ir visuomenės santykius“ (Stundžienė 2005: 13), taigi ir pasakos sampratos šiuolaikinėje Lietuvoje tyrinėjimus. Kerbelytė praėjusiame šimtmetyje atliko kai kurių Lietuvos regionų (Raseinių ir Jurbarko krašto) pasakų tradicijos tyrimus. Mokslininkė lygino XIX a. pab. ir XX. a. vid. užrašytų pasakų repertuarą, pateikė pasakų pateikėjų paveikslą pagal amžių ir lytį. Prasmingi tyrimui yra mokslininkės teiginiai, kad pasakas dažniausiai sekė ne patys seniausi, o vidutinio amžiaus žmonės. Kyla socialinio konteksto klausimas: kodėl, kokie faktoriai tai lėmė? Kaip ir tai, kad tose vietovėse, kur pasakų XIX a. buvo užrašyta labai daug, XX a. „ir aplinkiniuose kaimuose apie pasakas kalbėta pagarbiai“ (Kerbelytė 2011: 319–339). Tai skatina domėtis, ar tai reikštų, kad kai pateikėjai pasakų neprisimena, jos nelaikomos reikšmingomis, tai lemia vietos bendruomenės ar platesnės visuomenės nuostatos, ar individualūs šeimos (asmens) gyvenimo atvejai, socialinės, ekonominės sąlygos?

Antras problemos aspektas atsiskleidžia žvelgiant į platų pasaulinį akademinį diskursą, skatinantį atkreipti dėmesį į pasakas kaip į etnologinio (antropologinio) tyrimo objektą. Užsienio pasakų tyrimai pasižymi skirtingų mokslo disciplinų atstovų darbų gausa, iliustruojančia, kad svetur tarpdisciplininiai pasakos tyrinėjimai ir jų reikšmė šiandienos žmogui ir akademinei bendruomenei yra aktualūs. Folklorininkė ir literatūrologė Rutha B. Bottigheimer, kalbėdama apie daugybę ir įvairovę pasakų visuomenėje atliekamų funkcijų – pasakų socialinį funkcionavimą (*social functioning*) – nurodo tris pagrindines pasakos paskirtis: iliuziją (pasakose nuolat rodoma, kad įvykiai gali klostytis kitaip, nei pasakotojas, klausytojas (ar skaitytojas) tikisi iš kasdienės patirties), aliuziją (išnaudojami pasakų elementai, įvykiai ir veikėjai, kaip plačiai žinoma medžiaga grožinėje literatūroje kuriant charakterį, reklamoje ar Jungo psichologinėje analizėje) ir paradigmą (tiek siekiant suprasti bendruomenę, tiek nustatyti individualią elgseną ir asmenybę toje bendruomenėje). Šios trys teorinės funkcijos, anot mokslininkės, leidžia mąstyti apie pasakos ir visuomenės santykį, o pasirinktas platesnis „pasakos“ (*fairy tale*) terminas (liaudies, stebuklinė, literatūrinė, perteikta paveikslėliuose pasaka), anot mokslininkės, leidžia pasaką ir jos socialinį funkcionavimą apsvarstyti įvairiais moksliniais požiūriais: antropologiniu,

literatūriniu, istoriniu, teisiniu, meniniu, psichologiniu, semiotiniu ir architektūriniu (Bottigheimer 1989: xi–xii). Svarbus tradicinės pasakos sampratos šiuolaikiniėje visuomenėje tyrimui ir XX a. pradžios istoriko, filosofo ir archeologo Robino George'o Collingwoodo tradicinės pasakos apibrėžimas: „pavadindami šiuos pasakojimus tradiciniais, nesakome paprasčiausiai, kad jų autorystė yra pamiršta. Turime omenyje tai, kad šie pasakojimai sudaro socialinę instituciją, kurią žmonės rūpestingai išsaugojo, panašiai kaip valstiečių visuomenė tradicinius žemdirbystės amatus arba rankdarbius kasdieniame gyvenime“ (Collingwood 2022: 115–116). Maža to, Collingwoodo teigimu,

civilizacijos mąstymo ir simbolinio ar emocinio reagavimo tęstinumą ir sąsajas tarp mūsų ir nuo mūsų laike ir erdvėje nutolusių tautų galima atsekti perduodant sakinę pasaką, ir tai yra patikimesnis, nei kai kurie kiti antropologiniai įrodymai, būdas suprasti mūsų giminystę su jomis (Collingwood 2022: xv).

Galėtume čia pasidžiaugti pasaulio pasakų tyrinėtojų ir rinkinių sudarytojų skiriamu dėmesiu lietuviškoms pasakoms. Solidžiai atrodančiame leidinyje *Liaudies pasakos indoeuropietiškoje tradicijoje (Folktales in the indo-European tradition)* pristatomas ir vienas lietuviškos pasakos tekstas „Sėkme, sėkme raudonu apsiaustu!“ (*Luck, luck in the red coat!*) (1928 m. išspausdintas Frances Jenkins Olcott parengtoje knygoje *Stebuklingos Baltijos burtininkų pasakos (Wonder tales from Baltic wizards)*), o įvadiniame straipsnyje knygos sudarytojas Edwardas Maxwellas III pabrėžia pasakos, vienaip ar kitaip išlikusios šiuolaikiniame pasaulyje, svarbą:

liaudies ir stebuklinė pasaka šiandien yra menkinamosios sąvokos. Jos turi suplėkusį, pasenusį kvapą. Daugeliui aukštosios kultūros kuratorių jos tėra ne daugiau nei mažų vaikų fantazija, o gal kur kas mažiau. Ir vis dėlto kažkaip liaudies pasakos išlieka. Tai nėra atsitiktinumas – niekas taip ilgai neišsilaiko be jokios priežasties. Faktas, kad jei liaudies pasakos neturėtų reikšmės, jos jau seniai būtų išnykusios (Maxwell III 2021: xi).

Autorius primena Saros Gracos da Silvos ir Jamshido Teheranio 2015 m. atliktą pasakų lyginamąją filogenetinę analizę, kuria buvo mėginama nustatyti bent apytikrą kai kurių ATU pasakų tipų kilmės laiką. Paprasčiau tariant, analizė atskleidžia, kad „kuo artimesnis yra jūsų kaimynas, tuo mažesnė tikimybė, kad perimsite jo folklorą į savo tradiciją“ (Maxwell III 2021: xv). Tačiau tik paėmus 812 puslapių apimties leidinį į rankas pastebimi itin ilgi vokiškų (31) ir rusiškų (21) pasakų tekstų sąrašai. O suomių, islandų, lietuvių, lenkų, slovakų / Moravijos / Bohemijos, Ukrainos ir Velso pasakų tėra tik po vieną. Dėl vokiečių pasakų gausos ir brolių Jakobo ir Wilhelmo Grimmų, tautosakos rinkėjų ir etnologų, indėlio į šalies pasakų tradiciją dvejonų nekyla. Tačiau pasigilinus į mūsų kaimynų rusų tekstų sąrašą, paaiškėja, kad išskyrus keletą pasakų (viena paskelbta rusiškų suvenyrų elektroninėje parduotuvėje, kita – 1918 m. išspausdinta

knygoje *Pasakojimai apie jukagirius, lamutus ir rusifikuotus Rytų Sibiro čiabuvius* (Bogoras 1918), žodiniam paveldui atstovauja tekstai iš leidinių, publikuotų imperinės Rusijos laikais (1887 m., 1890 m., 1901 m., 1903 m., 1912 m., 1915 m., 1916 m.). Kai kuriuos jų pirminių šaltinių rengėjai (ne rusų kilmės) nedviprasmiškai nurodo esant kazokų, rusėnų, moravių, šiaurės tautų ir pan.²

Aukščiau pateiktas šiuolaikinio pasaulio, taip pat ir mūsų tautos, pasakų publikavimo pavyzdys, galbūt su atsitiktinėmis spaudos klaidomis, sąmoningu pasaulio bendruomenės klaidinimu ar atsakomybės trūkumu, yra gera iliustracija, kaip neutrali pasakų tema gali įžiebtį etniškumo kibirkštis ir sukelti prarastos, netektos (šiandien apgalvotai atimamos?) tapatybės skausmo klausimą ir lengvai nubraukti mokslinių ieškojimų rezultatus. Kaip vėliau pamatysime, atliekant etnografinį lauko tyrimą, paprastas klausimas apie pasakas mus ne vieną kartą sugrąžins prie šiandien gyvenantiems žmonėms rūpimos tautinės savasties temos, o galimybė atsigręžti į ankstesnio laikmečio šaltinius suteiks pagrindą ieškoti tvirtesnio pasakos ir visuomenės santykio. Išvysime, kad pasaka pasitarnauja kaip impulsas, į paviršių iškeliantis tautinio kultūrinio paveldo atgarsius, šiuolaikinio žmogaus pamirštus, atidėtus, nepastebėtus ar neigiamus, bet vis dar gyvus.

Pasakos beieškant: *asmenybės*

Tyrimo metu išryškėjo pateikėjų socialinio poveikio bruožai. Įdomu tai, kad parengtame pusiau struktūruoto interviu klausimyne nėra klausimų nei apie šeimos sudėtį, nei apie pajamų šaltinius ar dirbtų žemės sklypų dydį. Neklausama ir apie tėvų užsiėmimą ar išsilavinimą. Tačiau atsakydami į vieną

² Pavyzdžiui, iš leidinio *Kazokų stebuklinės liaudies pasakos* (Bain 1916) publikuojami du tekstai. Vieną jų, „Istorija apie mažąją carą Novišnyj, netikrą seserį ir ištikimus žvėris“ (*The story of little tsar Novishny, the false sister, and the faithful beasts*) (Bain 1916: 57), knygos *Liaudies pasakos indoeuropietiškoje tradicijoje* sudarytojas pristato kaip rusišką (Maxwell III 2021: 774), o pasaką „Nelaimingų dienų istorija“ (*The story of the unlucky days*) (Bain 1916: 261) – kaip ukrainietišką (Maxwell III 2021: 775). Pirmosios, neva rusų pasakos, pradžia skaitytojui nepalieka abejonių dėl pasakotojo tapatybės: „Vieną dieną šis caras nuėjo į turgų (tokį turgų, kaip mes turime Chersone) nusipirkti sau maisto“ (*One day this Tsar went to the bazaar (such a bazaar as we have at Kherson) to buy food for his need*). Pasaka „Mergaitė ir piktoji dvasia“ (*The girl and the evil spirit*), kaip pažymi ją užrašęs imperinės Rusijos į Sibirą išstremtas etnologas ir antropologas Valdemaras Bogoras, yra papasakota Johno Korkino, tundros jukagiro, vakarinėje Kolymos tundroje 1895 m. pavasarį (Bogoras 1918: 8). Dar dviejų rusų liaudžių priskiriamų pasakų pirminiai šaltiniai visai nenurodyti, tarp kurių ir „Dvi laimės rūšys“ (*Two kinds of luck*), kartu su lietuvių tekstu „Sėkme, sėkme raudonu apsiaustu!“ (*Luck, luck in the red coat!*) (išspausdintas 1928 m. Frances Jenkins Olcott parengtoje knygoje *Stebuklinės Baltijos šalių burtininkų pasakos (Wonder tales from Baltic wizards)*) ir serbų „Likimas“ (*Fate*) atstovaujanti ATU pasakų tipui 735, kurį knygos sudarytojas įvardina „Turtingas ir vargšas žmogus“ (originalioje ATU klasifikacijoje – „Turtingo ir vargšo žmogaus laimė“ (*The rich man's and the poor man's fortune*)).

klausimą – „Ar jums patinka pasakos?“ – visą šią informaciją vyriausieji respondentai dažniausiai pateikia net neprašomi – kaip raktą pokalbiui apie pasakų santykį su jų asmeniu atrakinti (žr. 1 lentelę). Manome, kad tai vienas esminių momentų atliekant antropologinį pasakų tyrimą, kai žmogus, kalbinamas apie pasaką, inspiruotas individualios patirties asociacijų kalba apie savo svarbiausius būties momentus – aplinkybes, kuriomis gimė, augo, šeimos situaciją, tėvų meilę, santykius su broliais, seserimis, seneliais, savo gebėjimus, išskirtinumus, brandą, vėlesnį gyvenimą ir tai pateikia kaip savo santykį su pasakos fenomenu, kai kurie net apibendrinami priduria, jog visas gyvenimas ir yra pasaka.

1 lentelė. Socialinis pateikėjų paveikslas

Tėvai (Pirmas skaičius nurodo respondentų skaičių, antras – keliems iš jų sektos pasakos vaikystėje)	Pajamų šaltinis šeimoje	Reikšmingos šeimos aplinkybės
Stambesni ūkininkai 6/0	Dirbo 15–36 ha žemės, buvo „vidutiniškai“, 1 vyras, gimęs 1931 m., 5 moterys, gimusios 1925, 1929, 1930, 1932, 1940 m.	„Mano tėvukas dingo, kai bėgom nuo karo, aš buvau vienas su mama, mes turėjom slapstyti, nes broliai buvo partizanai“ (J. P., vyras, g. 1931 m., užr. 2023)
„Mažžemiai“ 2/2	Tėvas, kaip ir senelis, buvo sielininkas, plukdė sielius Nemunu (A. M., vyras, g. 1934 m.); „Tėvelis buvo žvejys, mama verpė ir audė“ (A. L., moteris, g. 1940 m., užr. 2023)	
„Bežemiai“ amatininkai 2/0	Tėvas dirbo miške, darė gontus (E. G., moteris, g. 1927 m.); „Mama mirė anksti, tėtė buvo keliaujantis siuvėjas“ (J. J., vyras, g. 1939 m., užr. 2023)	
Darbininkai 2/1	„Tėvukas buvo lentpjūvės darbininkas“ (A. M., vyras, g. 1935 m., užr. 2022 m.); tėvas dirbo popieriaus fabrike (R. S., vyras, g. 1938 m., užr. 2022)	„Išvažiavau į Archangelską 17-os. Mes buvom 6 vaikai namuose, o dirbo tik vienas tėvelis“ (A. M., vyras, g. 1935 m., užr. 2022)

Smulkieji valstiečiai 10/7	Turėjo nedaug žemės, ją dirbo, motinos dirbo namuose (vyras, g. 1934, 1936 m., moterys, g. 1926, 1932, 1938, 1944, 1940 (2 pateikėjos), 1941, 1943 m.)	„Aš devintas [vaikas šeimoje]. <...> O paskiau tėvą suparalyžiavo. Nedirbo. Duonelės nebuvo. Rusai užėjo“ (A. K., vyras, g. 1936 m., užr. 2022). „Likau be mamos 6–7 mėnesių, tėtė nevedė antrą kartą, pradėjau tarnauti nuo 7 metų, 10 metų tarnavau“ (A. K., moteris, g. 1938 m., užr. 2022)
Kumečiai 1/1	Tėvai dirbo dvare, mama dar nėrė nėrinius (N. M. moteris, g. 1944 m.)	

Atkreiptinas dėmesys, kad pirmiausia apklaustieji – ypatinga pateikėjų amžiaus grupė, gimusi XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje, taigi amžiaus pradžioje. Tai yra tuo metu, kai etnografiniai aprašai, kaip antai etnologės Irenos Čepienės, pabrėžia lopšinių, dainų ir pasakų, kaip estetinių ir dorovinių vaikų nuostatų formuotojų, vaidmenį (Čepienė 2008: 207). Kalbinant vyriausiuosius tarši buvo tikimasi, kad šias hipotezes patvirtins dar gyvi laikmečio liudininkai. Bet šiuos teiginius didesnė dalis apklaustųjų paneigia ir savo pasakojimuose nurodo kitus labai svarbius jų gyvenimo aspektus. Akivaizdu, kad išskirtinis istorinis laikmetis (pasibaigęs Pirmasis pasaulinis, išgyventas Antrasis pasaulinis karas) ir individualios šeimos gyvenimo susiklostymo sąlygos neabejotinai paliko stiprius įspaudus pateikėjų atmintyje. Todėl nestebina, kad didesnė dalis respondentų (57 proc.) tik lakoniškai atsakinėja į klausimyno klausimus, bet rodo didelį norą kalbėti jų pačių diktuojamomis temomis pasakodami apie asmenines patirtis. Patys pirmieji kalbinti informantai neigė iš viso girdėję pasakas vaikystėje:

Nebuvo kada sekt ir klausyt pasakų. <...> Reikėj darbus dirbt. <...> Aš devintas [vaikas šeimoje]. <...> O paskiau tėvą suparalyžiavo. Nedirbo. Duonelės nebuvo. Rusai užėjo <...>. Žiūrėjai, kad duonos būtų. Į mišką nuvažiuoji sausulį nupjauti. Parsivežt malką, kad būtų. Vienu žodžiu. Pabūkit jūs visų ujas jauniausias vaikas <...>. Mažiausią lengviausia nuskriaust (A. K., vyras, g. 1936 m., užr. 2022).

Ne [negirdėjau pasakų, kai buvau mažas], užaugau be mamos. Mama visą gyvenimą sirgo. <...> Mama numirė valanda po operacijos <...>. Tėvas po mamos mirties po mėnesio parvedė pamotę. Ji buvo už mane vyresnė aštuoniais metais... <...> Vertė mane sunkiai dirbti. <...> Turėjau išeiti (R. S., vyras, g. 1938 m., užr. 2022).

Pažymėtina, kad tyrimo pradžioje kalbantis su pateikėjais, susidarė įspūdis, jog pasaka galėjo būti tik prabangos reikalas tarp labiau pasiturinčiųjų. Taigi tikintis gauti išsamesnius atsakymus apie žmogaus santykį su pasakomis, siekta pakalbinti ir kituose socialiniuose visuomenės sluoksniuose, ne tik valstiečių šeimose, užaugusius asmenis. Pavyko surasti net šešis respondentus, gimusius gana dideliuose, jų žodžiais tariant „vidutiniokų“, 15–36 ha žemės dirbusių ūkininkų šeimose. Respondentai teigia tėvus samdžius „bernus“, „mergas“, „pusbernius“, piemenukus, tačiau, deja, pasakų sekimo šeimoje tradicijos neprisiminė nė vienas:

Ne, nepatinka [pasakos], nemoku aš tų pasakų. Nuo mažens mezgiau, siuvinėt, mereškuot mokėjau. Audžiau. <...> Labai geografija domėjau, tas „Pompėjus“, kai užpylė. <...> Gal ir pasakojo [pasakas], gal neprisimenu, labai užimtos moterys, vargšės, keldavo anksti <...>, labai maisto trūko, [po karo] mamaėjo ubagaut (J. R., moteris, g. 1929 m., užr. 2023).

Pasakų sekimą vaikystėje liudija nedaug žemės dirbusių valstiečių (7 asmenys), „mažazemių“ sielininko ir žvejo (2), darbininko (1) ir kumečių (1) šeimose gimę ir augę vaikai. Moterys – mama, močiutė, neįgali, kartu gyvenanti teta – buvo pagrindinės pasakų sekėjos, retai – tėvas. Atkreiptinas dėmesys, kad pagrindinis pajamų šaltinis apklaustųjų šeimose buvo žemė, miškas ar upė. Įdomu, kad vertimasis iš žemės dirbimo, žvejybos ar malkavimo miške yra tradiciniai pajamų šaltiniai ir pasakų realybėje. Išsamesni koreliacijos tarp tėvų pragyvenimo būdo ir pasakų tradicijos šeimoje bei susiformavusios asmens pasakos sampratos tyrinėjimai dar laukia ateityje. Tuo tarpu pirminiai tyrimo rezultatai jau gali būti aptarti.

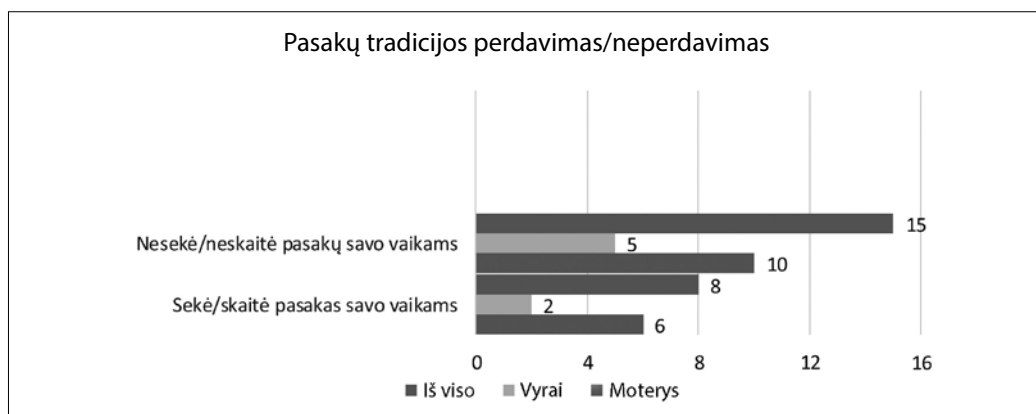
Kaip matyti pirmame grafike, panašus respondentų skaičius (11 asmenų) vaikystėje pasakas savo šeimoje yra girdėję ir jų negirdėję (12 asmenų) (žr. 1 grafiką). Taigi reikšmingo skirtumo nepastebėta. Tačiau gerokai daugiau moterų (9) nei vyrų (2) teigė vaikystėje girdėję pasakas.

Taip pat aiškėja tam tikri pasakų tradicijos perdavimo ir neperdavimo požymiai: asmenų, kurie nepasakojo pasakų savo vaikams (15, žr. 2 grafiką), yra daugiau nei tų, kurie pasakojo (8).

Manytina, jog tarp ankstyvosios vaikystės patirties, susijusios su pasakomis, ir elgesio suaugusiojo gyvenime tikriausiai yra ryšys. Antroje lentelėje matyti, kad žmonių, kurie sekdamo (skaitydamo) pasakas savo vaikams, ir tų, kurie vaikystėje girdėjo pasakas, yra beveik tiek pat – 6 ir 5 moterys ir 2 ir 1 vyrai. Tačiau yra didelis skirtumas tarp tų, kurie pasakas girdėjo (4 moterys ir 1 vyras), ir tų, kurie nepasakojo pasakų savo vaikams (atitinkamai 10 ir 5). Pastebėti ir ypatingi atvejai arba išimtys: 2 informantai (1 vyras ir 1 moteris) pasakojo pasakas savo vaikams, tačiau jie teigia, kad vaikystėje negirdėjo jokių pasakų; 3 asmenys (1 vyras ir 2 moterys) nepasakojo liaudies pasakų savo vaikams, tačiau jų šeimose vaikystėje pasakos buvo sekamos.

1 grafikas. Pasakų tradicija šeimoje

2 grafikas. Pasakų tradicijos perdavimas

2 lentelė. Santykis tarp pasakų tradicijos praktikavimo suaugusiojo gyvenime ir ankstyvosios pasakų patirties

	Sekė / skaitė pasakas savo vaikams		Nesekė / neskaitė pasakų savo vaikams	
	Asmenys	Pasakos buvo sekamos jų vaikystėje	Asmenys	Pasakos buvo sekamos jų vaikystėje
Moterys	6	5	10	4
Vyrai	2	1	5	1
Iš viso	8	6	15	5

Pasakos šiuolaikinėje visuomenėje: asmeninės patirties pasakojimai vyriausiems amžstant pasakas

Folklorininkė Bronė Stundžienė, keldama šiuolaikinio folkloro turinio sampratos klausimą, taikliai pažymi, kad „kalbindamas informantą net užrašinėjantis profesionalas vis dažniau nelabai gali numanyti, koks bus šio dialogo galutinis rezultatas“ (Stundžienė 2008: 26). Mokslininkė kaip vieną iš tradicinių savytinių žanrų pristato išsakyto sąvoką – „dabartinių žodžių perduodamų savytinių naratyvų atšaką – atskirą, dažnai gerokai individualizuotą ir kartais labai asmenišką žmogaus išsikalbėjimą“ (Stundžienė 2008: 37). Todėl etnografiniame pasakų tyrime ir dialoge su pateikėju svarbu pastebėti slinktį nuo asmenybės šiuolaikinės visuomenės link, t. y. nuo atskiro pateikėjo pasakų jo gyvenime prisiminimų, patirčių, įsivaizdavimų ir suvokimo iki bendrų to meto visuomenės išgyvenimų, egzistencinių klausimų pajautimo, gyvenimo būdo tendencijų. Čia verta prisiminti Bascomo pastabą: „antropologams taip pat rūpi, kokią vietą folkloras užima kasdieniame gyvenimo rate, jo socialinėje terpėje, ir koks yra vietinių žmonių požiūris į jų pačių folklorą“ (Bascom 1953: 289). Taigi pamėginkime išvelgti, kokią vietą ir reikšmę užima pasakos vyriausiųjų šiandieninės visuomenės narių kalbose, daugeliu atvejų praeities išgyvenimus iškeliančios į dabarties „kasdienybės ratą“:

Močiutė [sakydavo pasakas], aš mylėjau. Ji verpia, o aš guliu, ir pasakoja ką. Vaikystės pasakos visos užmirštos. <...> Jau tose pasakose negyvenau. Jau čia gyvenime tokių pasakų, kad nereikia... (A. M., vyras, g. 1935 m., užr. 2022).

Kai aš augau, pasakos egzistavo (M. B., moteris, g. 1926 m., užr. 2023).

Visas gyvenimas yra pasaka. <...> Aš mokykloj atrodžiau blogiausiai. Basas. Nuplyšęs. Blogiausiai atrodžiau... <...> Mama į bažnyčią nusitempė. Einam iš bažnyčios, žiūrau į kojas žmonėms – tai, kad numaut visiem batus! Tai aš turėčiau čeverykų! <...> Tai kad matai, jeigu iš eilės pradėt, tai visas gyvenimas yra pasaka. <...> Na, ką padarysi. Antro gyvenimo nebus. Aš drūčiausias užaugau. Jauniausias (A. K., vyras, g. 1936 m., užr. 2022).

Man patiko pasakos. Ir filmai patiko per televizorių. O dabar – tie Simpsonai... (G. B., moteris, g. 1943 m., užr. 2023).

Nebuvo tokios mados sekti pasakų. Reikėjo pašerti 100 kiaulių, anytą, dvi „cioces“ prižiūrėt (Br. B., moteris, g. 1930 m., užr. 2023).

Pasakos, aš manau, kad visiem patinka, tiktai dabar šiuolaikiniai žmonės, jauni, jau čia tas internetas, tie išmanūs telefonai... Tai gal kažkaip tai jau nu ne taip susidomėję. Bet kad kiekvienam žmogui – aš tai jau nežinau, koks turėtų būti žmogus, kad jam nepatiktų pasakos. Taigi pasakos moko tik gero. <...> Tai yra gėris, kuris žmogui padeda išgyventi. <...> Sunkūs laikai, sunku buvo gyventi. Bet tu tiesiog pasaką paskaitai, tai užmiršti tą viską, kas slegia, kas negerai (N. G., moteris, g. 1944 m., užr. 2022).

Pasakos – neįgyvendintos žmonių svajonės, kurie norėjo geresnio gyvenimo, tai jie visas savo svajones sudėjo į pasakas. Pasakose vargdavo, vargdavo, visos pasakos baigdavos gerai (N. M., moteris, g. 1944 m., užr. 2023).

Tyrinėjant pasakos sampratą nesunku pajusti, kad pasaka šiuose pateikėjų apmąstymuose pasitelkiama kaip skirtis tarp to, kas buvo, ir to, kas yra dabar, tarp mielų arba, priešingai, skaudžių vaikystės prisiminimų ir suaugusiojo žmogaus gyvenimo realijų, tarp užmaršties ir gyvos atminties, tarp buvusios kokybės ir šiandien nepriimtino televizijos siūlomo turinio. Pasakai taip pat prilyginama žmogaus gyvenimo tėkmė: „visas gyvenimas yra pasaka“ (!!!), kurioje jauniausias, visų skriaudžiamas, basas, nuplyšęs, neturintis „čeverykų“, užauga „drūčiausias“ (A. K., vyras, g. 1936 m., užr. 2022). Pasaka sustiprina viltį, kad vargstama ne be reikalo: „tu tiesiog pasaką paskaitai, tai užmiršti tą viską, kas slegia, kas negerai“ (N. G., moteris, g. 1944 m., užr. 2022). Pažymėtina, kad pasakos, kaip užsimiršimo būdo ir svajonių apie kitokią, geresnio gyvenimo realybę idėja nėra originali. Tai išvelgė tiek pasakas tyrę folklorininkai: „Pasakų tikslas yra kelti žmogaus dvasią, žadinti optimizmą <...>“ (Sauka 1983: 20), „<...> pasakose išliko per ilgus metus padaryti aplinkos pažinimo atradimai, tiek lūkesčiai, svajonės, geresnio pasaulio siekis“ (Šlekonytė 2015: 123), anot Lutzo Röhricho, „paprastiems ir neraštingiems pasakotojams pasakos atlieka kompensacinę funkciją“ (Röhrich 1989: 7), tiek pasakų panaudojimą vaikų auklėjimui analizavę pedagogai: „kai kurie prašydavo pasekti pasakas apie gražesnę gyvenimą. Turint omeny to meto Lietuvos kaimo vaiko gyvenimo sąlygas, šis motyvas labai įtikinantis“ (Lazauskienė 1972: 119)³.

Reikšmingi mūsų tyrimui ir asmeninės patirties pasakojimai, atsiskleidę pokalbiuose apie pasakas. Žmonės, paklausti apie pasakas, pradeda dėstyti asmeninio gyvenimo istorijas. Ši problematika primena teorijoje žinomus asmeninės patirties pasakojimus. Lina Būgienė, nagrinėdama objekto problemą šiuolaikiniame tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvas, pristato asmeninės patirties pasakojimus – „įvairiopo pobūdžio istorijas <...> „iš gyvenimo“, žmogaus dėl tam tikrų priežasčių prisimenamas ir pasakojamas kitiems“ (Būgienė 2008: 43). Tyrėja supažindina su amerikiečių mokslininkės Sandros K. D. Stahl įvardintomis tokio tipo pasakojimų rūšimis – nutikimai iš vaikystės, mokyklos, apsikvailinimai ir pasijuokimai, asmeniniai susidūrimai su antgamtinėmis jėgomis ar nepaaiškinamais dalykais, skaudžios gyvenimiškos situacijos ir kt. (Būgienė 2008: 43). Stahl taip pat nusako ir šių pasakojimų, kurie, anot jos, „nuo

³ Retai mokslo darbuose minima 1972 m. parengta Monikos Lazauskienės pedagogikos mokslų kandidato disertacija „Pasakų panaudojimas vaikų auklėjimui lietuvių valstiečių šeimoje (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)“ yra saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, F76-1713.

neatmenamų laikų priklauso žodinei tradicijai“, vertę – asmeninės patirties pasakojimai (*personal experience stories*) suteikia

informacijos apie tai, kas jaudina dabartinį žmogų, <...> atspindi asmenines žmogaus etines vertybes ir pažiūras: pasakotojas juose ne tiktai veikia ir išgyvena, bet ir „apmąsto“ savo veiksmus, juos vertina, iš jų mokosi ir apie tai pasakoja – ne tiek norėdamas išreikšti savo vertybinį požiūrį, kiek jį sukurdamas kaskart, kai apie tai pasakoja (Stahl 1989: 274, cit. iš Būgienė 2008: 43).

Etnologė Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė straipsnyje „Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai“ išryškina naujų ir transformuotų folkloro formų atpažinimo, įvardijimo ir tyrimo svarbą (Račiūnaitė-Paužuolienė 2011: 189) bei atskleidžia, jog „gyvenimo istorijų ir asmeninės patirties pasakojimų analizė rodo, kad pasakotojo teksto individualumui daro įtaką keletas veiksnių: socialinė aplinka, pasakotojo priklausymas tam tikrai amžiaus, lyties grupei, etninė ir religinė priklausomybė, individuali gyvenimo patirtis“ (Račiūnaitė-Paužuolienė 2011: 195). Taigi prasminga žvilgtelėjus į pirmuosius empirinio tyrimo duomenis išryškinti temas, jaudinančias dabartinę vyriausiųjų kartą.

Kalbinant vyriausiosios kartos vyrus apie jų požiūrį į pasakas, kaip pasakų atgarsis ataidi jiems svarbus etniškumo klausimas. Pateikėjų kalbose pastebimi primordialaus etniškumo bruožai – kaip svarbų etninės tapatybės išsaugojimo vardiklį pateikėjai iškelia gimtosios lietuvių kalbos reikšmę. Didžiuojamasi jos nepamiršus per šešis gyvenimo dešimtmečius svetur, sukūrus mišrią santuoką, svetima kalba bendravus su vaikais: „<...> Aš iki 17 metų čia buvau, kai išvažiauvau tiktai dar šįmet parvažiauvau. Tai dar gerai, kad lietuviškai kalbu. <...> Na, aš neturiu pamiršti“ (A. M., vyras, g. 1936 m., užr. 2022). Situacinis etniškumas taip pat būdingas asmeninės patirties pasakojimams, kaip antai smerkiant Sovietų laikais atvykusių svetimšalių iš Rusijos sąmoningą nesimokymą lietuvių kalbos, tikintis, kad prie jų prisitaikys visi kiti. Savo prigimtinės etninės tapatybės dalimi vienas pateikėjas nusako imlumą ir gebėjimą greitai prisitaikyti bei mokytis – atsidūręs svetimoje erdvėje, sovietinėje armijoje, toli nuo namų, savarankiškai, be vadovėlių išmoko nežinomą rusų kalbą: „tai aš iš knygų, tokių aprašymų išmokau“ (A. K., vyras, g. 1936 m., užr. 2022). Šiandieninio Rusijos karo Ukrainoje ir karo pabėgėlių įsikūrimo kitose Europos šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, šalies, kurioje apsigyvenama, kalbos nesimokymo / negalėjimo išmokti / būtinybės mokytis diskurso kontekste respondento pasakojami sovietinių laikų prisiminimai yra prasmingi ir savalaikiai. Aktualiai nuskamba jo pastaba paliekantiems savo namus, išryškinanti pateikėjo lietuviškos tapatybės, apibrėžiamos per susisaistymą su etnine teritorija, suvokimą: „iš savo žemės bėga. Niekas niekur nelaukia... Kas išbuvo Lietuvoj, pranešė tą vargą, garbingas buvo. O ne tas, kuris turėjo

pinigų ir išlėkė <...>“ (A. K., vyras, g. 1936 m., užr. 2022). Anot mokslininkų, kalbant apie tapatybę, „ypač svarbu sutelkti dėmesį į žmonių savęs ar kito identifikaciją, etniškumą, regioninį erdviškai ir laikiškai fiksuotą kultūros paveldą“ (Savoniakaitė 2007: 32), todėl reikšmingas tampa ir pateikėjo išsakytas bendros kultūros pajautimas bei lietuvių tautos vienybės idėja: „Tai jeigu esam lietuviai, už ją atstovim [anksčiau pateikėjas tyrėją „tikrino“ klausdamas, kas įvyko 1989 m., ir laukė atsakymo – „Baltijos Kelias“], tai turim ir būt lietuviais, turim stovėt. O ne taip, kad vienas šen, kitas ten“ (A. K., vyras, g. 1936 m., užr. 2022). Šioje vietoje norėtųsi priminti anksčiau cituotą Stahl taikliai apibūdintą asmeninės patirties pasakojimų, kaip informacijos apie tai, kas jaudina dabartinį žmogų, ypatumą (Stahl 1989: 274, cit. iš Būgienė 2008: 43) ir Būgienės nurodytą svarbią aplinkybę – šiais pasakojimais dalijamasi dėl tam tikrų priežasčių (Būgienė 2008: 43). Galbūt būtų galima daryti prielaidas, kad pasaka, kai kurių vyriausios mūsų visuomenės kartos žmonių atmintyje išjudinanti tautiškumo ratilus, – tai ir lietuviškumo konotacija. Šią mintį sustiprina Leono Jovaišos, lietuviškojo hodegetikos mokslo kūrėjo, edukologo išryškintas žmogaus auklėjimo tautai ir visuomenei uždavinys, kuriam įgyvendinti pasitelkiamas „tautiškumas – būdas, forma, kuriuo reiškiasi tauta“ (Jovaiša 1995: 115), o jo turinio dedamosiomis viena po kitos nurodomos gimtoji kalba ir tautosaka. Gimtoji kalba „yra svarbiausia tautiškumo ugdymo priemonė“ (Jovaiša 1995: 116), o tautosaka – „tautinės pasakos, sakmės, legendos, patarlės ir priežodžiai – išminties lobynas“ (Jovaiša 1995: 116), kuris atveria „giliausius tautiškumo – emocinio savo pasaulio raiškos klodus <...>, ugdo ir estetinį skonį, ir tautinį mąstymo stilių“ (Jovaiša 1995: 116).

Tyrimas taip pat atskleidžia, kad vyresniosios kartos žmonių pasakos apmąstymuose ir santykio su pasaka išraiškoje gyvenimiškos aplinkybės turi didelę įtaką. Asmeniniai (asmeninės savybės, požiūriai ir pasaulėjauta), socialiniai (giminystės, bendrystės ir kt. ryšiai), kultūriniai (namuose buvo laikomasi tradicijų, šeimoje būta pasakotojų, dainininkų ir kt.), psichologiniai (elgesio tam tikrose situacijose ir mąstymo būdai), edukaciniai (auklėjimas šeimoje, formalus ugdymas, saviugda), ekonominiai (pragyvenimo būdas) ar net istoriniai-politiniai (karas, tremtis, valdžios režimas) kontekstai lemia tam tikrą žmogaus požiūrį į pasaką ir pastūmėja į vieną ar kitą susiklostantį asmens ir pasakos santykį.

Etnologė Irena Regina Merkienė taikliai nurodo:

bet kuriuo atveju, žinios apie žmonių gyvenimą vienoje ar kitoje vietoje, jų ūkinė kultūrinė patirtis, pasaulio suvokimas ir pasaulėjauta, tarpusavio santykiai, tradicijos ir kasdienis susidūrimas su svetima patirtimi bei kūrybiškas jos pritaikymas savo reikmėms reikalingas ne vien savo kultūros ištakomis besidomintiems žmonėms. Visų pirma visi šie dalykai, kaip ir pati kultūrinė šio domėjimosi išraiška, yra etnologijos, antra, kaip sudedamoji pasaulio kultūros dalis, etninės ir teritorinės kultūros istorijos objektas (Merkienė 2007: 12).

Todėl paminėtina, kad atliekant lauko tyrimą ir klausiant, ar sekdamas, kas sekdamas pasakas, kokios pasakos išimintiniausios, moterys dažnai atsimeina individualius gyvenimo motyvus – ašaras, verkimą, netektis, grožio sampratą, potraukį prie šokių ir dainų jaunystėje, žaidimą / nenorėjimą žaisti su lėlėmis ir pan., kaip galimus asmenybės bruožus, siejamus su mėgstamų pasakų veikėjais. Antai garbaus amžiaus pateikėja dar interviu pradžioje kaip mėgstamiausią pasaką nurodė „Eglę žalčių karalienę“, net padeklamavo prisimintą ištrauką iš Salomėjos Nėries eiliuotos šios pasakos: „Eglė tik jauniausia [originale – laimingiausia] iš visų marčių, / Ji nelieja daugel ašarų karčių“, o vėliau pateikė keletą savo asmeninės patirties pasakojimų apie sunkią ligą, kurią diagnozavus ji neišliejo nė vienos ašaros, nors vyras su sūnumi verkė, ir kurią pavyko įveikti, nes visą gyvenimą dainavusi ir giedojusi, gydytojo patarta, ji neužsidarė savo namuose, nesėdėjo, nedejavo, giedojo chore, giesmininkų grupėje per šermenis, bendravo su žmonėmis ir išvengė depresyvių minčių, išliko stipri. Per COVID-19 pandemiją palaidojusi vyrą, pateikėja taip pat išryškino verkimo motyvą:

Tad ar išsivaizduojat, kai mirė vyras. A. [sūnus. – A. S.] išvažiavo. Nu jis kvėpuoja, taip sunkiai, kvėpuoja. <...> Aš prie lovos stoviu. Kvėpau, kvėpau... Pasivertė ant šono... Nebyra ašara, jokia, tik širdį spaudžia. Stoviu. Greit paskambinau A. [sūnui]. Greitukei. Ir atvažiavo, atvažiavo toj greitukė po to. <...> Taigi. Pandemija – pati Koronos banga. „Viskas“, – pasakė. Jam ne Korona buvo. Bet ilgai jie ten kuitės. <...> Išvažiavo ketvirtą nakties. Ką jie darė, nesupratom. <...> Bet an ryt, kai aš pabudau ir jis [sūnus] išvažiavo, ketvirtą valandą aš jau pavargus, ir keista – aš užmigau lengvai. Ryte pabudau, atsisėdau. Ir žiūriu į jo [vyrą] tuščią lovą – kaip aš pradėjau verkti! Tai aš turbūt visas ašaras išverčiau tą dieną! Pusę dienos verčiau. O kai laidojom, pasakė – septyni žmonės tik gali būti, trys valandos salėj. Jokių ten giedojimų, jokių žmonių – nieko negalima. Tai kaimynai – kapuose (kapai vietoj ten), iš atstumo buvo. Vaikai ir aš stoviu – nebyra ašaros... (B. M. B., moteris, g. 1932 m., užr. 2022).

Kita pateikėja, išvardinusi daugiausia tradicinių pasakų pavadinimų ir siužetų, prisiminė save vaikystėje atlikusi podukros vaidmenį spektaklyje pagal pasaką „Sigutė“ ir labai nusistebėjo susivokusi save atrodžius negražiai, sau nepriimtina:

Suvėlė plaukus ir taip aprenge nelabai, nu jau tai, jau tokia tai... Ale va kap atsimeini! [pateikėja labai nustemba, nusišypso. – A. S.] <...> Aš mažesnė tokia buvau, ir gal ne tokia graži, ten jau gražiausia mergaitė vaidino tą Sigutę, šitas tenai jau nu... (N. G., moteris, g. 1944 m., užr. 2022).

Svetima vaikystėje neigiamos pasakos veikėjos tapatybė, garbaus amžiaus informantės, jau suaugusios, akimis žiūrint, kompensuojama džiaugsmu, kad smalsiam, žingeidžiam ir meninių gebėjimų turinčiam vaikui („Mes visi mėgom dainuot, mes tiesiog visa šeima, su mama“) buvo leista vaidinti mokyklos

spektaklyje: „<...> bet čia jau džiaugiesi, kada da tave į tą spektaklį priima, kiti ir tokių dar negavo vaidmenų“ (N. G., moteris, g. 1944 m., užr. 2022). Pasakos ir santykio su savimi paieškos, kaip ir ankstesnės pateikėjos atveju, čia sugrįžta išgyventomis emocijomis: „Nu ir aš jau išėjau, kap jau man mokytoja liepė eiti. Nu ir kažkas iš salės, kažkoks vyriškas balsas: „Kuzbezda!“ Tai jau čia reiškia toks paniekiantis žodis. Nu bet jau aš tada ištempiau iki galo, nebuvau patenkinta“ (N. G., moteris, g. 1944 m., užr. 2022).

Pateikėjams išsiskiriant arba, anot Stundžienės, išsikalbant, etnografinio pasakų tyrimo metu, kaip išskirtinės temos jų asmeninės patirties pasakojimuose yra siaubingi išgyvenimai karo metu. Prisimenami užėję svetimos kariuomenės nežinoma kalba kalbantys kareiviai, atkišę šautuvus ir liepę išlipti iš tėvo ir senelio pasidaryto bunkerio. „Mano sesė, Marytė, 6–7 metų, rėkė visa gerkle, kaip jai buvo baisu“ (S. V., moteris, g. 1925 m., užr. 2023). Pasikartoja tremties rizikos motyvas:

Mano tėvelis turėjo draugą kontoroj ir jis mus visada išgelbėdavo. Bet vieną kartą jis pasakė, kad jau nieko daugiau padaryti negali ir mus išveš. Bet tada jau baigėsi tie vežimai [trėmimai. – A. S.] (Br. B., moteris, g. 1930 m., užr. 2023).

Mūsų labai geras seniūnas buvo. Pasakė, kad pasisaugotų, ir dar kitiems žmonėms. Tik Lukšaitį išvežė (J. R., moteris, g. 1929 m., užr. 2023).

Ne vienas respondentas, papasakojęs jiems svarbius pasakojimus, vėliau paklaustas, kas ta pasaka yra, mąsto, kad pasaka – tai gyvenimas, „gyvenimas iš pasakų, o pasakos – iš gyvenimo“ (D. K., moteris, g. 1940 m., užr. 2023). 1925 m. gimusi pateikėja dalijasi daugkartinio bombardavimo ir neįtikėtinais nesugriautų gimtų namų prisiminimais:

Žinokit, metė kartą netoli mūsų raketos, matyt, norėjo uždegti tą ūkį, tuos namus. <...> Tai suskaitė mama – septynios. Septynias degančias bombas! Jos tik sukaukia, sukaukia ir pūkšt! Baisiausia, ir vėl sukaukia, sukaukia... Bet jos nukrito netoli namo, į pievas. O name buvo šventas paveikslas, su Dievo veidu [rodo kabantį ant sienos minimą paveikslą ir susirūpinusi garsiai klausia, kas su juo bus po jos mirties. – A. S.]. <...> Mamos ten giminės parvežė iš Italijos (S. V., moteris, g. 1925 m., užr. 2023).

Vėliau moteris samprotauja, kad „jau turbūt gyvenimas buvo pasaka“, kuri „kartais rišasi su gyvenimu, ir gyvenime visokių stebuklų būna“ (S. V., moteris, g. 1925 m., užr. 2023).

Prašomi pasidalinti mintimis apie pasakos reikšmę gyvenime, vyriausieji pateikėjai akcentuoja pasakų atliekamas funkcijas. Pasakos, anot jų, yra pramoga ir linksmybė: „Pasakos padeda ištrūkti iš viso to [sunkumų] ir nukelia į pasakų pasaulį, padeda keliauti kartu“ (S. V., moteris, g. 1925 m., užr. 2023). Taip pat pasakos ugdo, moko gero, suteikia kryptį teisingam elgesiui:

Pasakos ugdo asmenybę, moko gerumo, solidarumo, meilės (A. L., moteris, g. 1945 m., užr. 2023).

Pasaka yra grūdas, kuris gali praversti, padrašinti, moko padėti kitiems (J. J., vyras, g. 1939 m., užr. 2023).

Gyvenimo išmintis – jei tikra pasaka (Br. B., moteris, g. 1930 m., užr. 2023).

Padedą pasitikrinti, ar teisingai elgiesi. Pasakos kartais primena mums, kad reikia būti doriems ir teisingiems. O žmonės gyvena tik pagal savo nuomonę, ir dėl to nesusišneka su kitais. <...> Tradicinės lietuvių pasakos neblogos. <...> Dabar 20.00 val. per radiją [LRT laida. – A. S.] pasakas nori priderinti prie gyvenimo. Nori paveikt jaunimą. Tai gerai. Bet kad per daug jos „pritemptos“ prie laikmečio (J. P., vyras, g. 1931 m., užr. 2023).

Atliekant lauko tyrimą paaiškėjo, kad nė vienas iš pirmosios grupės respondentų negalėjo pasekti sklandžiai nė vienos tradicinės pasakos. Geriausiai atveju nurodydavo įsimintinos pasakos pavadinimą, siužeto elementus, trumpai nupasakodavo kokį nors motyvą. Tačiau tik keletas pateikėjų, nepasakydami daug apie savo asmeninį santykį su pasaka (negirdėjo vaikystėje, nesėkė savo vaikams, anūkams ir t. t.), rinkosi nesvarstyti nei apie pasakos reikšmę, nei apie sampratą. Didesnioji dalis noriai apmąstė pasakos vertes, apibūdindavo pasaką, nurodydavo pasakos skiriamuosius bruožus. Kai kurie pateikėjų samprotavimai stebino ir buvo netikėti, nes priminė mokslinėse studijose skaitytus teiginius, o juk kai kurie iš kalbintų žmonių turi tik kuklų kelių skyrių ar profesinį išsilavinimą. Kyla klausimai: kodėl, ką tai reiškia? Į juos tikimasi atsakyti tęsiant tyrimą ir apklausiant kitų kartų atstovus bei gerai informuotus pateikėjus.

Išvados

Apibendrinant pirmosios pateikėjų grupės žmonių, gimusių XX a. pirmoje pusėje, 1925–1945 m., tyrimo duomenis pažymėtina, kad beveik visi apklaustieji teigia mėgstantys pasakas. Vaikystėje pasakas girdėjusių respondentų dalis yra beveik lygi pasakų negirdėjusiųjų daliai. Daugiau moterų nei vyrų prisimena jiems vaikystėje sektas pasakas. Pagrindinės pasakų sekėjos apklausiamos grupės žmonių vaikystėje buvo moterys – mamos, senelės, tetos. Vėliau, dažniausiai po karo gimusieji, kurie dėl karo nesiliovė lanke mokyklos, pasakas teigia išgirde, perskaitę mokykloje. Pasakų sekimo tradicijos perdavimas, tikėtina, susijęs su ankstyvąja pasakų girdėjimo / negirdėjimo vaikystėje patirtimi. Vyrų ir moterų, nesekusių pasakų savo vaikams, yra panašiai, tačiau pasakas savo vaikams sekusių moterų dalis tris kartus didesnė nei vyrų. Tai atspindi tendencijas pačių pateikėjų vaikystės laikotarpiu ir duoda reikšmingų įžvalgų mūsų laikmečiui. Individualios šeimos aplinkybės (gausi šeima, ankstyvos vaikų mirtys, mamos ar tėvo neįgalumas ir netektis, našlaitystė ir pan.), socialiniai (ryšių

svarba šeimoje, kaip antai mylimo artimojo, pvz., senelės, buvimas, santykiai su broliais / seserimis, giminaičiais, vietos bendruomene), ekonominiai (tėvai daug dirbo, nuolatos buvo užimti šeimos išmaitinimu arba didelio ūkio priežiūra, nepritekliai, finansiniai sunkumai ir pan.) bei politiniai (karai, tremtis, šeimos narių partizaninis pasipriešinimas, darbas sovietinėje sistemoje ir kt.) veiksniai yra svarbiausi svarstant pasakų tradicijos gyvybingumo, pasakų reikšmės ir jos atliekamų funkcijų klausimą. Dar per anksti daryti išvadas dėl pasakų tradicijos gyvybingumo prieš šimtmetį, tačiau pirmosios grupės pateiktųjų empirinių duomenų analizė rodo, kad yra tam tikrų prieštaravimų tarp to meto etnografinių aprašymų ir gyvų to laikotarpio liudijimų. Stebina mažai išsilavinusių, bet didelę patirties našta sukaupusių žmonių pasakos suvokimas, jos perteikiamų vertybių bei taiklių apibūdinimų įvardijimas. Manome, kad pirmieji radiniai yra prasmingas atskaitos taškas kitiems tyrimo etapams.

Akvilė Sadauskienė yra etnologijos krypties doktorantė Lietuvos istorijos institute Etnologijos ir antropologijos skyriuje. Ji tyrinėja kultūros paveldą, etniškumą, folklorą ir mitologiją. Svarbiausios jos mokslo sklaidos publikacijos: *Raudonasis obuolys: įvairių pasaulio tautų pasakų rinktinė ir metodinės darbo su pasakomis gairės* (2022), *Mėlynasis karoliukas: įvairių pasaulio tautų pasakų rinktinė ir metodinės darbo su pasakomis gairės* (2020, 2022) ir *Laimė: įvairių pasaulio tautų pasakų rinktinė ir metodinės darbo su pasakomis gairės* (2021).

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, 01101 Vilnius

El. paštas: akvile.sadauskiene@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8902-8801>

Literatūra

Bain, R. Nisbet. 1916. *Cossack Fairy Tales and Folk Tales*. London: George G. Harrap & Co. <https://publicdomainreview.org/collection/cossack-fairy-tales-1916/> [žiūrėta 2023 07 19].

Bascom, William R. 1953. Folklore and Anthropology, *Journal of American Folklore* 66(262): 283–290. <https://www.jstor.org/stable/536722> [žiūrėta 2023 05 08].

Bascom, William R. 1954. Four Functions of Folklore, *Journal of American Folklore* 67(266): 333–349. <https://www.jstor.org/stable/536411> [žiūrėta 2023 05 08].

Bascom, William. 1965. The Forms of Folklore: Prose Narratives, *Journal of American Folklore* 78(307): 3–20. <https://www.jstor.org/stable/538099> [žiūrėta 2023 05 08].

Bogoras, Waldemar. 1918. *Tales of Yukaghir, Lamut, and Russianized Natives of Eastern Siberia*. <https://www.globalgreybooks.com/tales-of-yukaghir-ebook.html> [žiūrėta 2023 07 19].

Bottigheimer, Ruth B. 1989. Preface, R. B. Bottigheimer (ed.). *Fairy Tales and Society: Illusion, Allusion, and Paradigm*: xi–xiv. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Būgienė, Lina. 2008. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos, *Tautosakos darbai XXXV*: 38–51.

Collingwood, R. G. 2022. *The Philosophy of Enchantment: Studies in Folktale, Cultural Criticism, and Anthropology*. D. Boucher et al. (eds). Oxford: Clarendon Press.

Čepienė, Irena. 2008. *Lietuvių etninė kultūra: raidos išvalgos*. Vilnius: Alma littera.

Gudaitė, Gražina. 2001. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius: Tyto Alba.

Jovaiša, Leonas. 1995. *Hodegetika: auklėjimo mokslas*. Vilnius: Agora.

Kerbelytė, Bronislava. 2011. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: VDU.

Lazauskienė, Monika. 1972. *Pasakų panaudojimas vaikų auklėjimui lietuvių valstiečių šeimoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*. Pedagogikos mokslų kandidato disertacija. Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas.

Macijauskaitė-Bonda, Jurgita. 2015. *Vaikas lietuvių pasakose ir sakmėse*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Mardosa, Jonas. 2016. *Etnografija ir etnografo darbas: etnografinių tyrimų istorijos ir praktikos klausimai*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Maxwell III, Edward. 2021. *Folktales in the Indo-European Tradition*. Perth: Imperium Press.

Merkienė, Irena Regina. 2007. Pratarė, I. R. Merkienė (sud.). *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija: etnografinių duomenų rinkimo pagrindai*: 11–15. Vilnius: „Versmės“ leidykla.

Račiūnaitė-Paužuolienė, Rasa. 2011. Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai, *Lituanistika* 57, 2(84): 188–197.

Röhrich, Lutz. 1989. Introduction, R. B. Bottigheimer (ed.). *Fairy Tales and Society: Illusion, Allusion, and Paradigm*: 1–9. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Röhrich, Lutz. 1991. *Folktales and Reality*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.

Sauka, Leonardas. 1983. *Tikra ir netikra liaudies kūryba*. Kalba ir žmonės. Vilnius: Mokslas.

Savoniakaitė, Vida. 2007. Įvadas. Tapatybė erdvėje ir laike: kintantys regionai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 7(16): 19–37.

Savoniakaitė, Vida. 2019. The Regional Studies Movement in Soviet Lithuania, *Journal of Ethnology and Folkloristics* 13(2): 71–89.

Stundžienė, Bronė. 1999. Folkloristika šiandien, A. Kalėda ir kt. (red.). *Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos*: 116–122. Vilnius: LII leidykla.

Stundžienė, Bronė. 2005. Tautosaka sociologiniu žvilgsniu, *Tautosakos darbai* 22(29): 13–22.

Stundžienė, Bronė. 2008. Folkloras kaip naujas kultūrinis tekstas, *Tautosakos darbai* XXXV: 25–37.

Šlekonytė, Jūratė. 2005. Apie pasakų sekimo ypatumus, *Tautosakos darbai* XXII(XXIX): 86–99.

Šlekonytė, Jūratė. 2015. Lietuvių pasakų tyrimų šimtmetis: nuo tradicinės komparatyvistikos iki šiuolaikinių metodų, *Tautosakos darbai* XLIX: 123–144.

Šlekonytė, Jūratė (sud. ir pareng.). 2016. *Lietuvių pasakojamoji tautosaka: stebuklinės pasakos I*. Vilnius: LLTI.

Šlekonytė, Jūratė. 2020. Life in Folktales or Folktales in Life? How Storytellers Influence Folk Traditions, L. Būgienė (ed.). *The Storytelling Human: Lithuanian Folk Tradition Today*: 115–133. Boston: Academic Studies Press.

Šlekonytė, Jūratė. 2022. Pasakų sekėja XX–XXI a. sandūroje: subartoniškės Antaninos Čaplikienės atvejais, *Tautosakos darbai* 64: 133–154.

Rethinking Folktales: From the Personality to Modern Society in Ethnographic Research

Akvilė Sadauskienė

Summary

Research of folktales in Lithuanian scientific works is a new theme from the perspective of anthropology. This article seeks to broaden the field of research of traditional folktales and to examine them as a distinct cultural phenomenon. I seek to discover how people perceive folktales and the real-life motifs through which the contexts of their perception are revealed – be they personal, social, cultural, psychological, educational, economic, historic-political, etc – which form a person's concept of a folktale and affect how a person relates to folktales.

In this study, a traditional folktale is understood as a narrative or written text based on motifs widely known among the common folk, which has assumed generally recognisable meanings and significance conveying universally understood human values, teachings and knowledge. This article is part of a larger doctoral research paper about the concept, meaning and stereotypes surrounding

traditional folktales in contemporary Lithuanian society. The following questions are raised in the doctoral research: what is the concept, meaning and place of the traditional folktale in contemporary society, how vibrant is the tradition of folktales and their transmission in the memory of different generations of Lithuanians (in this paper, the oldest group of respondents aged 78 to 97 is presented), and what are the stereotypes that surround folktales? It is hoped that the research will allow us to grasp the relationship between folktales and contemporary society, and to identify the place of folktales in the modern person's life. The following methods are applied in the ethnographic field research: semi-structured interviews, conversations, surveying of well-informed respondents, observation through participation and the target group (school pupils) method. This article presents data about the first surveyed group, which consists of the oldest respondents aged 78 to 97. From November 2022 to the end of May 2023, 23 people born between 1925 to 1945 were surveyed using the direct contact method, of which 16 were women (70 percent) and seven were men (30 percent).

When summarising the research data from the first group of respondents, it should be noted that almost all those surveyed claimed they liked folktales. The portion of respondents who listened to folktales in their childhood is almost equal to those who did not hear such tales. More women than men recall the folktales they were told in their childhood. The main story-tellers in the surveyed group of people were women – mothers, grandmothers, aunts. Those born later, for whom a school-based education was not interrupted on account of the war, stated they heard or read tales at school. The transmission of telling folktales is likely to be related to early experiences of hearing/not hearing tales in one's childhood. The numbers of men and women who did not tell their children folktales are similar, however the portion of women who did tell their children tales is three times greater than men. This reflects the trends conveyed by the respondents themselves from their own childhoods and offers some significant insight regarding our own times. The circumstances in individual families (large families, early deaths of children, the loss or disability of a mother or father, being orphaned, etc), the importance of social bonds in the family (like the existence of a loving relative (e.g., a grandmother), relations with siblings, other relatives and the local community), and economic (parents who worked a lot, were constantly occupied with providing for the family or running a large farm, poverty, financial difficulties, and alike) and political (wars, deportation, partisan resistance activity among family members, work in the Soviet system, etc) factors proved to be the most important when deliberating the question of the vitality of folktale traditions, the meaning of folktales and the functions they perform. While it is still too early to provide conclusions for the vitality of the folktale tradition from a century ago, the analysis of empirical data from the first

group of respondents shows that certain contradictions exist between the ethnographic records of those times and living testimonials from that period. When conducting the field research, it became evident that not a single respondent from the first group could fluently tell at least one traditional folktale. In the best case, they would mention the title of a tale they recalled, elements from its narrative, or would briefly relate one or another motif from the tale. However, only a few respondents, who did not share much about their own relationship with folktales, chose to not even think about the significance of folktales or their concept. We think the first findings provide a meaningful point of reference for other stages of the research.

Gauta 2023 m. rugpjūčio mėn.